

Молодіжна громадська організація
"Молодіжна асоціація релігієзнавців"
Всеукраїнська громадська організація
"Український центр ісламознавства"
Міжобласна асоціація громадських організацій
"Арраїд"

Кисельов О.С., Кисла Г.О., Середа Г.В.,
Владиченко Л.Д., Середа О.С.

Національна та релігійна толерантність київських студентів.

Матеріали соціологічного дослідження

За редакцією М.І. Кирюшка

Київ
"Ансар Фундейшн"
2006

ББК 86.3

К 90

Кисельов О.С., Кисла Г.О., Середа Г.В. та інш.

К 90

Національна та релігійна толерантність київських студентів. Матеріали соціологічного дослідження / За редакцією М.І. Кирюшка. – К.: Ансар Фаундейшн, 2006.

ISBN 966-7927-32-6

У брошурі представлені матеріали соціологічного дослідження "Національна та релігійна толерантність студентів вищих навчальних закладів", яке проводилося у жовтні-грудні 2005 р. Молодіжною громадською організацією "Молодіжна асоціація релігієзнавців", Всеукраїнською громадською організацією "Український центр ісламознавства" та Міжобласною асоціацією громадських організацій "Арраїд". У матеріалах представлений соціальний портрет столичних студентів міста Києва, їхня оцінка толерантності суспільства, ставлення до представників різних національностей та релігій тощо. Публікація буде цікава для науковців, журналістів, державних службовців, політичних, громадських та релігійних діячів, широкого кола читачів.

ББК 86.3

ISBN 966-7927-32-6

© МГО "Молодіжна асоціація релігієзнавців"

© ВГО "Український центр ісламознавства"

© МАГО "Арраїд", 2006.

ПЕРЕДМОВА

Процес глобалізації істотно вплинув на зміну конфігурації й суті міжетнічних і міжрелігійних відносин. Світ стає дедалі більш взаємопроникним, у ряді країн Європи означилися лінії конфліктної взаємодії між спільнотами з різними релігійними, національними і культурними традиціями. Проявами цього стали настрої національної упередженості та релігійної нетерпимості, які стають особливо помітними в тих європейських країнах, де існують великі мусульманські громади. Разом із тим глобальний трансформаційний процес породжує і засоби до упередження і нейтралізації подібних дестабілізуючих явищ, зокрема пропонує демократичні процедури захисту релігійних і національних прав, а також утверджує систему цінностей, серед яких важливе місце належить культурному і релігійному плюралізму.

Зазначені процеси не оминули й Україну. У нашій країні відсутні, на щастя, відкриті етнічні конфлікти, та функціонують дуже високі стандарти здійснення свободи совісті. Відомі українські дослідники В.Котигоренко і Т.Сенюшкіна звертають увагу на наявність в українському суспільстві прихованого занепокоєння щодо можливих конфліктів на етнічному ґрунті. Живильним середовищем для цих соціально-психологічних очікувань є наслідки нерозв'язаності ряду етнічних проблем, які дісталися Україні у спадок від СРСР, активне поширення ЗМІ інформації про загострення міжетнічних та міжрелігійних відносин у Криму у попередні роки, публікації у ЗМІ матеріалів з ознаками етнічної ксенофобії та релігійної нетерпимості. Все це відбувається на тлі загальносвітових тенденцій – примноження потенціалу етно-релігійної конфліктності.

Очевидно, що ці складні процеси не могли не відбитися у суспільній свідомості, на особливостях соціальних цінностей, норм та психологічних установок щодо етнічних та релігійних взаємин. Від їхнього стану багато у чому залежать мирні відносини між членами суспільства з різною етнічною і релігійною ідентичністю. Усвідомлюючи важливість поширення в суспільстві принципів і навичок толерантності, виходячи зі своїх статутних вимог "сприяти подоланню в українському суспільстві проявів ксенофобії, ісламофобії, ворожнечі, жорстокості, насильства у релігійних відносинах", Український центр ісламознавства взяв участь у проекті з дослідження особливостей національної і релігійної толерантності молодого покоління українців, від яких залежить мир та злагода в майбутній Україні.

Президент Українського центру ісламознавства

Микола Кирюшко

ВСТУП

У 1995 році ЮНЕСКО прийняла "Декларацію принципів толерантності". У цьому документі толерантність визначається як "повага, сприйняття та розуміння різноманіття культур..., форм самовираження та самовиявлення людської особистості"¹. Толерантність має реалізовуватися шляхом запровадження справедливого законодавства та формування відкритості та поваги у відносинах між окремими індивідами та соціальними групами. Толерантність протиставляється дискримінації, нетерпимості та насильству і визначається як активна позиція утвердження прав людини, плюралізму, демократії та правопорядку.

Саме з метою визначення ставлення студентів до представників різних національностей та релігій у трьох вищих навчальних закладах міста Києва (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Національний авіаційний університет) були анкетовані 459 студентів. Дослідження проводилося МГО "Молодіжна асоціація релігієзнавців", ВГО "Український центр ісламознавства" та МАГО "Арраїд" у жовтні-грудні 2005 р. Запитання анкети торкалися національної, релігійної та соціальної самоідентифікації студентів, їхнього розуміння та оцінки толерантності, ставлення до 20 національностей (до національностей навмисно було включено арабів та негрів) та восьми релігійних традицій, співвідношення релігій із цінностями демократії та попиту на інформацію про релігії. Також було опитано 107 слухачів школи "Ан-Нур" при Ісламському громадському культурному центрі м. Києва з метою з'ясувати, чи впливає їхнє знайомство з арабською мовою й культурою ісламу на ставлення до мусульман і представників національностей, які традиційно його сповідують. Основною категорією серед слухачів школи "Ан-Нур" є столичні студенти, хоча є люди іншого соціального статусу та віку: вони більш матеріально забезпечені й серед них більший відсоток корінних киян.

¹ Декларація принципів толерантності // Толерантність: теорія і практика. Роздуми філософів і релігієзнавців. Міжнародні правові документи (випуск). – К., 2004. – С. 89.

У даній брошурі представляємо основні здобутки дослідження та рекомендації щодо шляхів підвищення рівня толерантності в українському суспільстві.

У проєкті брали участь: Владиченко Л.Д., Кисельов О.С., Кисла Г.О., Кирюшко М.І., Серєда Г.В., Серєда О.С.

Керівник проєкту

Олег Кисельов

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ДАНІ

Статевий склад респондентів представлений у дослідженні таким чином: 43% – чоловіки, 57% – жінки.

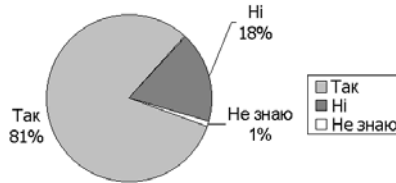

За національним складом: 95% – українці, 3% – росіяни, 2% – представники інших національностей.

Як показало дослідження, студенти київських університетів у переважачій більшості презентують гомогенні за національним складом сім'ї: 81% респондентів відповіли, що їхні батьки належать до однієї національності, 18% респондентів мають батьків різних національностей; 1% – відповіли, що вони не знають відповіді на це запитання.

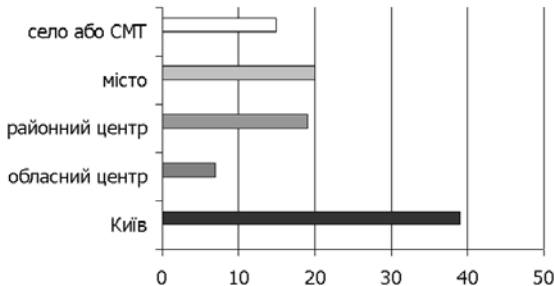
Діаграма 3
Чи належать Ваші батьки до однієї національності?

Отриманий результат практично тотожний результатам щорічного соціологічного моніторингу, який проводить Інститут соціології НАНУ, який також вказував на однорідний склад українських сімей: 82% опитаних відповіли, що батьки мають одну національність, 16%, що у батьків різна національність, 1% – не знають відповіді.²

Запитання демографічного блоку "Де Ви проживали до навчання?" було поставлено з метою отримати інформацію відносно процентного складу серед столичного студентства представників провінції. У Києві проживає 39% студентів, в обласних центрах – 7%, районних центрах – 19%, містах – 20% і у селах та селищах міського типу – 15%. Таким чином, 54% є представниками провінції, з цього можна припустити, що більша половина опитаних надає перевагу

Діаграма 4
Де Ви проживали до навчання?

² Українське суспільство. – К., 2005. – С. 143

традиційним нормам, особливо в релігії. І 46% – представники столиці і великих міст (культурно-індустріальні центри) – більш схильні до модерних цінностей.

Відносно матеріального рівня життя київське студентство було диференційовано таким чином: переважна частина студентства ідентифікує себе як представники середнього класу – 87%, невеликий відсоток 6% – бідні, 6% – заможні і 1% – багаті.

Для більш повної характеристики соціального образу об'єктів дослідження ми дослідили рівень емоційного стану респондентів і рівень задоволеності респондентів своїм соціальним статусом у суспільстві.

33% студентів оцінили свій емоційний стан як "нормальний, рівний", 22% – відчувають напруження, 21% – мають чудовий настрій, 8% – роздратованість, 4% – відчувають страх, тугу і 12% завагалися із відповіддю. Підсумовуючи позитивні та негативні відповіді і виключаючи відповідь "важко сказати", ми отримуємо результат, який свідчить про перевагу позитивного емоційного настрою студентів.

На запитання "Якою мірою Ви задоволені своїм становищем у суспільстві на теперішній час?" студенти відповіли наступним чином: 13% повністю задоволені, 47% скоріше задоволені, 21% скоріше не задоволені, 5% повністю не задоволені і 14% завагалися із відповіддю. Підсумовуючи позитивні та негативні оцінки, маємо перевагу позитивних оцінок.

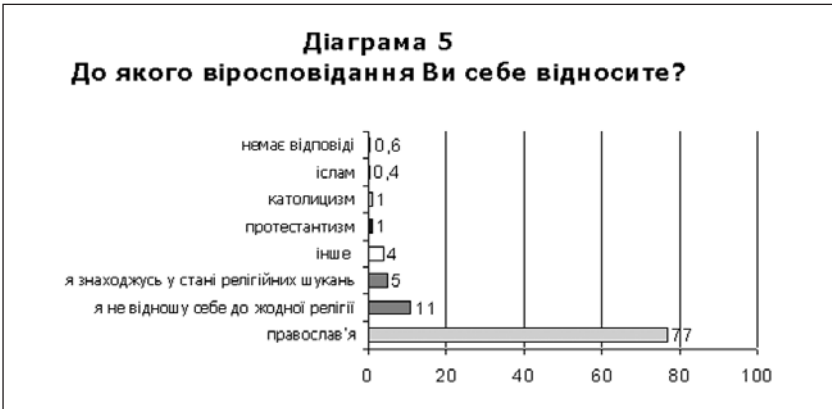
РЕЛІГІЙНІСТЬ КИЇВСЬКОГО СТУДЕНТСТВА

Матеріали даного соціологічного дослідження свідчать про те, що нині здійснюються зміни в релігійному середовищі сучасної України (на прикладі опитування студентів вищих навчальних закладів м. Києва).

На запитання "Ви є віруючою людиною?" позитивно відповіли 67% студентів, негативно – 10% і вагаються між вірою і невір'ям – 23%. Більшість студентів – 77% відносить себе до православ'я; 11% – не відно-

сять себе до жодної релігії, 5% – знаходиться у стані релігійних шукань, по 1% – протестанти та католики, 0,4% – мусульмани і 4% – представники інших релігій.

Ці дані відповідають релігійній диференціації українського суспільства в цілому та молоді зокрема. За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАНУ, у 2005 г. 72% опитаних респондентів загальнонаціонального дослідження віднесли себе до православного віросповідання ³.

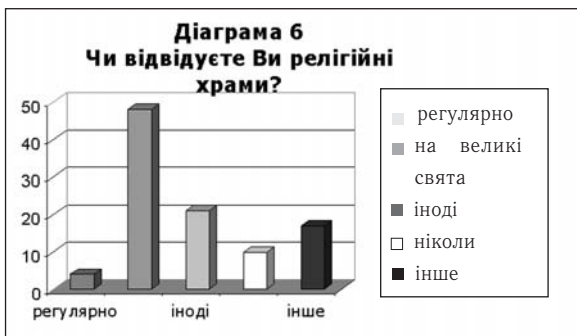
Таблиця 1: зв'язок наявності віри та віку (%)

Вік	Ви віруючою людиною?		
	так	ні	я вагаюсь
<=17	63	11	25
18	67	12	21
19	74	4	22
20	70	8	22
21	63	13	24
22	82	9	9
23	50	0	50
>=24	57	14	28

Наведені дані засвідчують, що найбільша кількість віруючих серед 22 річних – 81,82%, а у групі 23-річних вже 50%. Це можна пояснити тим, що після закінчення вищого навчального закладу молодь переходить до іншого соціального статусу, стає самостійною і більш прагматичною, адекватно

сприймає суспільне і особисте життя. Це ж стосується і відвідування релігійних установ.

³ Українське суспільство. – К., 2005. – С. 144

На запитання "Чи відвідуєте Ви релігійні храми (церкви, синагоги, костюли і т.д.) регулярно (не менше разу на місяць)?" позитивно відповіли тільки 4% опитуваних.

На великі свята відвідують 48%. Таким чином, ми бачимо розрив між вірою (67%) і відвідуванням культових споруд (4%). Ніколи не відвідують – 10%. Ті 17% студентів, котрі обрали відповідь "інше", або відвідують дуже рідко, але не на релігійні свята, або роблять це не з релігійних, а культурно-просвітницьких мотивів. З цих даних можна зробити висновок, що релігія дедалі більше стає приватною справою. Відзначимо, що відсоток тих, хто відносить себе до атеїстів, ніколи не відвідує релігійні храми, в нашому дослідженні є стабільним: 10–11%.

Таблиця 2: зв'язок відвідування релігійних установ та віку (%)

Вік	Відвідування релігійних установ				
	Регулярно	Іноді	На свята	Ніколи	Інше
<=17	2	19	55	8	16
18	0	20	55	11	14
19	3	20	51	12	14
20	12	20	33	6	29
21	4	22	49	12	13
22	9	27	23	9	32
23	0	17	33	0	50
>=24	0	28	0	43	29

Таблиця 3: віросповідання батьків (%)

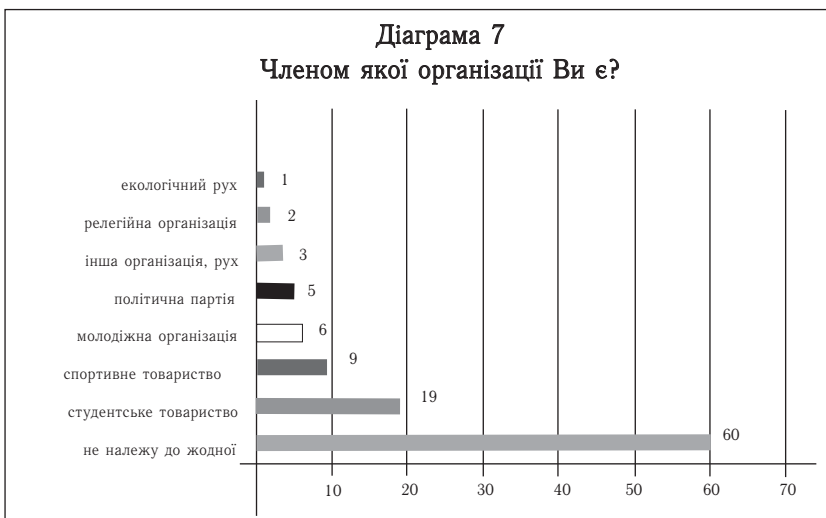
Віросповідання	Мати	Батько
Православ'я	67	57
Католицизм	2	1
Протестантизм	1	0
Християнство ⁴	16	16
Іслам	0	0
Інше	0	1
Атеїзм	6	12
Не знаю	5	6
Не відповіли	3	7

Зазначимо, що батьки більшості столичних студентів є представниками однієї релігійної традиції. Таким чином, більшість українських сімей є гомогенними не лише за національним, а й релігійним складом.

Прагнучи з'ясувати в першу чергу належність молоді до релігійних організацій, ми поставили запитання: "Членом якої організації Ви є?" 60% опитуваних не належать до жодної організації, а до церковних громад, релігійних організацій лише – 2%. Це свідчить про аполітичність і позаорганізаційність більшості студентської молоді, низький рівень її соціалізації та поверхову релігійність.

Зазначимо, що батьки більшості столичних студентів є представниками однієї релігійної традиції. Таким чином, більшість українських сімей є гомогенними не лише за національним, а й релігійним складом.

Прагнучи з'ясувати в першу чергу належність молоді до релігійних організацій, ми поставили запитання: "Членом якої організації Ви є?" 60% опитуваних не належать до жодної організації, а до церковних громад, релігійних організацій лише – 2%. Це свідчить про аполітичність і позаорганізаційність більшості студентської молоді, низький рівень її соціалізації та поверхову релігійність.

⁴ Позаконфесійне християнство

На запитання "Чи доводилось Вам останнім часом стикатися із випадками релігійної дискримінації?" більшість студентів – 61% відповіли "ні" і 24% – "так". Відзначимо, що серед слухачів школи "Ан-Нур" більший процент тих, хто відповів "так" – 36%.

Таблиця 4: чи доводилось Вам останнім часом стикатися з випадками релігійної дискримінації? (%)

Відповідь	Студенти	Слухачі
Так	24	36
Ні	61	51
Важко сказати	15	13

Відзначимо, що між регіональне дослідження, яке проводила Українська асоціація релігієзнавців у 2004 році, виявило,

що на заході України 79% опитаних визнало наявність дискримінації на релігійному ґрунті, на сході України – 85%, а у Криму – 29%⁴. Хоча київські студенти не можуть повністю репрезентувати центральний регіон чи навіть місто Київ, але на підставі даних нашого дослідження досить ймовірно припустити, що у Києві більш високий рівень толерантності.

Якщо прослідкувати зв'язок приналежності до певної релігії та наявність досвіду релігійної дискримінації, то 19% православних респондентів стикалися із дискримінацією, а також по 17% католиків та протестантів.

Таблиця 5: зв'язок віросповідання та наявності досвіду релігійної дискримінації (%)

Віросповідання	Відповідь		
	Так	Ні	Важко сказати
Православ'я	19	64	17
Католицизм	17	83	0
Протестантизм	17	66	17
Іслам	0	50	50
Інше	28	61	11
Я в релігійному пошуку	29	63	8
Я не відношу себе до жодної релігії	36	54	10

⁵ Толерантність: сфера міжконфесійних відносин. Релігієзнавчий аналіз. – К., 2004. – С. 127.

РОЗУМІННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ОЦІНКА ЇЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Результати відповідей на запитання "Що, на Ваш погляд, означає слово "толерантність"?" було піддано контент-аналізу, і отримано наступні результати: на першому місці за інтенсивністю тиражування значення терміну "толерантність" є поняття терпимість (терпимість до іншої думки, терпиме ставлення до інших людей). Подальші відповіді розподілилися таким чином (подаються відповідно скорочення інтенсивності згадування):

- пошана (поважне ставлення до людей іншої національності, іншого віросповідання, до різних політичних переконань, "люди повинні поважати релігію інших, як свою", "пошана до іншої думки, яка може навіть суперечити власній");
- розуміння, взаєморозуміння;
- ввічливість;
- вихованість;
- добре ставлення до інших людей, любов до людей;
- миролюбність;
- солідарність ("здатність надати допомогу, підтримати іншого у важку хвилину");
- демократичність;
- "толерантність повинна виявляється до всіх людей без винятку", "бажання зрозуміти іншу точку зору", "рівень культури людини".

Контент-аналіз дозволив відзначити достатньо важливу обставину: наявність стереотипів у респондентів щодо співвідношення поняття "толерантність" із позитивними національними і релігійними відносинами ("пошана іншої релігії", "пошана людей іншої національності").

При аналізі оцінки рівня студентами толерантності українського суспільства ми звернулися в першу чергу до радикальних оцінок "люди дуже толерантні" і "люди постійно проявляють ворожість по відношенню до інших". Результати дослідження свідчать про те, що радикальна негативна оцінка рівня толерантності в українському суспільстві є вищою, ніж позитивна: 7% і 2%.

В цілому застосовуючи методику підсумовування результатів, ми отримуємо 50% позитивної оцінки рівня толерантності і 37% негативної. Тобто превалює позитивна оцінка толерантності українського суспільства.

В дослідженні оцінки студентами рівня національної толерантності ми передбачали вивчення чинників впливу на предмет дослідження. Оскільки досліджувалася і релігійна толерантність, ми почнемо аналіз з такого чинника впливу, як наявність у респондента релігійної віри.

Таблиця 6: залежність оцінки рівня толерантності від наявності віри у респондентів (%)

Ви віруючий	Рівні толерантності				
	Люди дуже толерантні	Переважаю толерантні	Переважаю толерантні	Постійно виявляють ворожість	Важко сказати
Так	2	46	32	7	13
Ні	5	50	28	5	12
Я хитаюся	0	56	22	8	14

Як бачимо з таблиці 6, розподіл відповідей респондентів свідчить про наступну закономірність: віруючі респонденти презентують більш низьку оцінку рівня толерантності в українському суспільстві. Тільки 2% віруючих респондентів вважають, що "люди дуже толерантні". Серед невіруючих респондентів ця цифра складає 5%. Майже така ж картина спостерігається і у відповідях "люди постійно виявляють ворожість": серед віруючих 7% погоджуються з цим твердженням, серед невіруючих респондентів – 5%. Ця ж тенденція спостерігається і в компромісних варіантах відповідей. Віруючі респон-

денти меншою мірою погоджуються з тим, що "люди переважно толерантні" і більшою мірою, ніж невіруючі, погоджуються з твердженням, що "люди переважно не толерантні". Відзначену тенденцію ми можемо пояснити більш високими вимогами серед віруючих респондентів до категорії "толерантність".

У зв'язку з цим становить інтерес існуюча кореляція між оцінкою рівня толерантності і релігійною ідентифікацією респондентів. Аналіз зазначеної кореляції показує, що різні віросповідання не є чинником диференціації в оцінці рівня толерантності. Навпаки, простежується очевидна закономірність: респонденти, ідентифікуючи себе з різними видами віросповідання, абсолютно симетрично відзначили таку позицію, як "люди переважно толерантні" (мається на увазі, що кожний тип релігійної ідентифікації на перше місце поставив позицію "люди переважно толерантні").

Таблиця 7: залежність оцінки рівня толерантності від релігійної ідентифікації респондентів (%)

Релігійна ідентифікація	Рівні толерантності				
	Люди дуже толерантні	Переважно толерантні	Переважно не толерантні	Постійно виявляють ворожість	Важко сказати
Православ'я	1	48	31	7	13
Католицизм	17	50	17	0	16
Протестантизм	17	50	17	0	16
Іслам	0	100	0	0	0
Іудаїзм	0	0	0	0	0
Інше	6	39	33	11	11
Я в релігійному пошуку	0	62	21	0	17
Я не відношу себе ні до однієї релігії	2	49	27	10	12

Важливим для нашого аналізу є дослідження кореляційної залежності між рівнем соціалізації респондентів (соціальна активність) і оцінкою рівня толерантності респондентами. Як бачимо з таблиці 8, має місце відзначена раніше тенденція: на першому місці за інтенсивністю відповідей є позиція "люди переважно толерантні".

Таблиця 8: залежність оцінки рівня толерантності від соціальної активності респондентів (%)

Соціальна активність	Рівні толерантності				
	Люди дуже толерантні	Переважаю толерантні	Переважаю не толерантні	Постійно виявляють ворожість	Важко сказати
Політична партія	0	56	36	4	4
Екологічний рух	0	20	40	48	0
Спортивний клуб	5	43	24	16	12
Студентське співтовариство	1	47	33	6	13
Молодіжна організація	0	63	22	7	8
Релігійна організація	0	67	11	0	22
Інша організація	0	57	36	0	7
Не належу ні до однієї	2	49	30	6	13

Також відзначимо і таку закономірність в досліджуваній кореляції: практично всі респонденти, презентуючи різні види соціальної активності (за винятком екологічної), оцінюють рівень толерантності в наступній послідовності (спадання відносно значення):

- 1 місце "люди переважно толерантні";
- 2 місце "люди переважно не толерантні";
- 3 місце "люди постійно виявляють ворожість";
- 4 місце "важко сказати";
- 5 місце "люди дуже толерантні".

Соціальне самопочуття є певною емоційно-оцінною реакцією людей на своє становище в суспільстві. Не викликає, що сумнівів, особистісна оцінка свого стану може корелюватися зі ставленням до такого соціального явища, як толерантність.

Таблиця 9: залежність оцінки рівня толерантності від самопочуття респондентів (%)

Самопочуття	Рівні толерантності				
	Люди дуже толерантні	Переважаю толерантні	Переважаю не толерантні	Постійно виявляють ворожість	Важко сказати
Чудовий настрої	4	47	28	6	17
Нормальне	1	52	29	5	13
Почуваю напруженість	2	51	30	7	10
Роздратування	0	40	30	22	8
Страх, туга	6	31	44	0	19
Важко сказати	0	50	30	4	16

Наявність досвіду дискримінації у респондентів є фактором впливу на оцінку рівня толерантності. Простежується наступна залежність: наявність досвіду релігійної дискримінації не сприяє позитивній оцінці рівня толерантності. І навпаки – респонденти, що не мали власного досвіду випадків релігійної дискримінації, схильні до більш високих оцінок рівня толерантності.

Як бачимо, дані, представлені в таблиці 9, вибудовуються в певну систему. Якщо визначити рівні толерантності цифрами

- 1 – люди дуже толерантні
- 2 – люди переважно толерантні
- 3 – люди переважно не толерантні
- 4 – люди постійно виявляють ворожість
- 5 – важко сказати

і розглядати інтенсивність відповідей по убутній, то вибудовується наступна тенденція:

Чудовий настрої	2	3	5	4	1
Нормальний	2	3	5	4	1
Напруженість	2	3	5	4	1
Роздратування	2	3	4	5	1
Страх, туга	3	2	5	1	4
Важко сказати	2	3	5	4	1

"Чудовий", "нормальний" і межеве "відчуваю напруженість" презентують стабільний розподіл відповідей по оцінці рівня толерантності. Відзначені респондентами такі характеристики, як "роздратування", "страх, туга" і "важко сказати" зміщують оцінку рівнів толерантності у бік негатива. Таким чином, можна стверджувати, що емоційний стан є чинником впливу на оцінку рівня толерантності - як фактором оптимізації, так і фактором, що посилює негатив.

Таблиця 10: залежність оцінки рівня толерантності від наявності досвіду релігійної дискримінації (%)

Ви стикалися останнім часом з випадками релігійної дискримінації?	Рівні толерантності				
	Люди дуже толерантні	Переважаю толерантні	Переважаю не толерантні	Постійно виявляють ворожість	Важко сказати
Так	2	27	48	13	10
Ні	2	58	21	5	14
Важко сказати	1	41	41	6	11

За оцінкою першого рівня толерантності ("люди дуже толерантні"), з урахуванням національної приналежності, на перше місце вийшли інші національності – 12%, потім росіяни – 7% і дуже низька оцінка у українців – 1%. Оцінка другого рівня толерантності ("люди переважно толерантні") має інший розподіл: вище всіх відсоток відповідей у українців – 49%, потім росіян – 40% та інших національностей – 25%. Третій рівень оцінки толерантності ("люди переважно не толерантні") презентований з урахуванням національної приналежності таким чином: росіяни – 33%, українці – 30%, інші нації – 12%. І, нарешті, четвертий рівень ("люди постійно виявляють ворожість"): 13% – росіяни, 7% – українці, 0% – представники інших націй.

Для переконливого висновку ми застосували методичку підсумовування.

національності	позитивні рівні 1+2	негативні рівні 3+4	важко сказати
українці	50%	37%	12%
росіяни	47%	46%	7%
інші	37%	12%	50%

Таблиця 11: залежність оцінки рівня толерантності від національності респондентів (%)

Національність	Рівні толерантності				
	Люди дуже толерантні	Переважаю толерантні	Переважаю не толерантні	Постійно виявляють ворожість	Важко сказати
Українці	1	49	30	7	12
Росіяни	7	40	33	13	7
Інші	12	25	12	0	50

Таким чином, національна ідентифікація впливає на оцінку рівня толерантності: представники різних національностей дають різні оцінки толерантності українського суспільства.

Таблиця 12: залежність оцінки толерантності від фактору віри і статі респондентів (%)

Рівні толерантності	віруючі		невіруючі	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
Люди дуже толерантні	3	0	8	0
Переважаю люди толерантні	44	47	40	65
Переважаю люди не толерантні	31	34	36	17
Люди постійно ворожі	9	6	4	6
Важко сказати	13	13	12	12

Беручись до аналізу тривимірних кореляцій, ми в першу чергу вирішили відстежити наявність диференціації в оцінці рівня толерантності у віруючих чоловіків і віруючих жінок. Дані побудованої таблиці показують, що усередині групи "жінки" і віруючі, і невіруючі презентують єдину систему переваг оцінок толерантності, в групі ж "чоловіки" спостерігається диференціація в радикальних оцінках: віруючі чоловіки позицію "люди постійно виявляють ворожість" поставили на четверте місце, невіруючі чоловіки поставили цю позицію на п'яте, останнє місце.

НАЦІОНАЛЬНА ТА РЕЛІГІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ

Для дослідження рівня національної та релігійної толерантності серед київських студентів було використано спеціальну методику вимірювання – шкалу "соціальної дистанції". Ця методика дозволяє вимірювати соціальне ставлення людини до представників різних національностей – від готовності прийняти їх у свою сім'ю до категоричного відчуження. Шкала будується за кумулятивним принципом і представ-ляє можливість визначити індекс (середній бал) соціальної дистанції щодо представників певної національності. Згоден допустити в ролі членів сім'ї – 1 бал, у ролі близьких друзів – 2 бали, у ролі сусідів – 3 бали, у ролі мешканців країни – 4 бали, у ролі туристів (відвідувачів) – 5 балів, взагалі не допускав би у країну – 6 балів. Тобто 1 бал означає максимальну національну толерантність, а 6 балів – максимальну нетерпимість.

Отримані показники з національної толерантності студентів можна розбити на чотири блоки:

- 1-й блок — високий рівень толерантності;
- 2-й блок — середній рівень толерантності;
- 3-й блок — умовно-низький рівень толерантності;
- 4-й блок — низький рівень толерантності.

1-й блок презентований представниками східнослов'янських народів: українцями, росіянами, білорусами, до яких студенти готові виявити високий рівень толерантності, тобто прийняти їх у члени родини та як близьких друзів.

2-й блок презентований представниками європейських національностей: болгарами, поляками, румунами, німцями, чехами, словаками, угорцями, молдаванами, а також кримськими татарами. До представників цих національностей студенти демонструють толерантність на рівні "готовий прийняти як сусідів".

3-й блок презентований представниками традиційно "мусульманських" національностей: арабами, турками, азербайджанцями, чеченцями; окрім них також грузинами, євреями й неграми (хоча, ясна річ, вони не є однією нацією) на рівні "готовий прийняти як жителів України".

4-й блок презентований циганами, яких респонденти готові прийняти тільки як відвідувачів (туристів) України.

Слід звернути особливу увагу на відсутність у таблиці індексу,

що характеризує жорстку границю оцінки толерантності, – 6,0 "взагалі не пускав би в Україну".

Таблиця 13: соціальна дистанція за національною ознакою

Національності	1	2	3	4	5	6	Індекс
Азербайджанці	4	8	11	16	40	16	4.22
Араби	4	12	9	9	7	-	4.30
Білоруси	17	23	21	16	16	3	3.00
Болгари	10	16	24	16	32	13	3.40
Грузини	4	12	14	16	22	4	4.07
Євреї	6	12	10	24	23	16	4.02
Кримські татари	5	9	11	40	15	11	3.93
Молдовани	6	15	19	18	25	10	3.78
Негри	4	15	10	16	36	11	4.05
Німці	11	18	17	15	31	3	3.47
Поляки	15	25	18	13	23	4	3.16
Росіяни	29	20	15	13	9	10	2.81
Румуни	6	15	22	20	25	4	3.57
Словаки	7	19	21	21	24	1	3.43
Турки	4	9	11	14	38	13	4.26
Угорці	8	16	20	19	28	2	3.51
Українці	70	11	2	9	2	1	1.55
Цигани	3	2	5	13	19	42	5.01
Чеченці	4	5	4	10	27	34	4.84
Чехи	9	20	19	15	29	2	3.42

Аналізуючи розподіл рівня толерантності (блок 1, 2, 3, 4), ми дійшли наступних висновків про причини зафіксованої диференціації.

1-й блок демонструє високий рівень толерантності студентів стосовно українців, росіян і білорусів, що позиціюється на закономірності функціонування групової ідентифікації, а саме: "Я – Ми", де "Ми" складається з національностей, близьких за слов'янською культурою й історичним минулим.

2-й блок, на наш погляд, за принципом переваги тотожній першо-

му, в ньому працює наступна установка, характерна для групової ідентифікації: "Вони – інші", але "вони – свої". Пояснення цієї установки знов-таки тотожно попередній: почасти близькість слов'янської культури (поляки, болгари), почасти наявність такого інтегративного фактора, як єдине історичне минуле – приналежність до єдиного соціалістичного світу. Відзначимо й таку причину, як актуалізовану потребу серед українців, і особливо серед молоді, в європейській ідентифікації, котра декларативно позиціонується у стратегії інтеграції в європейський простір. І нарешті, причина може полягати в абсолютному прийнятті названих національностей як географічних сусідів. Що стосується кримських татар, то їхню присутність у цьому блоці, не дивлячись на приналежність до мусульманської культури, можна пояснити вже сформованим стереотипом їхнього сприйняття як сусідів по спільному проживанню в цій країні.

3-й блок "наповнювався" представниками національностей за принципом ідентифікації "вони – інші", "вони – чужі". Визнаючи негативним факт умовно низької національної толерантності стосовно представників мусульманських національностей: чеченців, арабів, азербайджанців, турків, – слід зазначити, що він присутній поряд з наявністю національної дистанції стосовно таких представників, як євреї, негри (які є власне представниками іншої раси, а не нації), грузини. Підкреслюючи цю особливість, ми хочемо акцентувати на тому, що "мусульманські національності" не виділяються студентами в окрему групу й стосовно них не "працює" будь-яка інша мотивація, а тільки така, що й до усього "міксованого" 3 блоку: "вони – чужі". У тому випадку, якби респонденти продемонстрували окреме негативне ставлення до мусульманських представників на рівні індексу 6.0, то можна було б говорити про наявність серед студентів ксенофобії по відношенню до мусульман. І головною причиною можна було б назвати тиражування елементів ісламофобії, характерної останнім часом для європейського простору.

4-й блок (низький рівень толерантності) містить у собі тільки циган (ромів). Стійке відчуження респондентів від представників цієї національності відслідковується в усіх центральнота східноєвропейських країнах⁵. Причиною може бути неприйняття способу життя, який властивий циганам.

⁵ Wallace C. Xenophobia in Transition: Austria and Eastern Europe Compared. – Vienna, 1999.

Таблиця 14: соціальна дистанція за релігійною ознакою

Віруючі	1	2	3	4	5	6	Індекс
Буддисти	7	23	13	14	26	5	3.48
Іудеї	5	13	12	19	28	10	3.93
Католики	19	24	14	20	13	4	2.94
Крішнаїти	3	11	8	19	25	13	4.14
Православні	61	15	4	10	3	1	1.74
Протестанти	12	15	12	18	20	9	3.53
Мусульмани	4	14	12	17	28	14	4.04
Язичники	6	9	10	14	19	18	3.97

Вишиковуючи ієрархію толерантного ставлення студентів до віруючих різних релігій, ми простежили наступну закономірність: у столичних студентів найбільше відчуження викликають представники такої релігії, як крішнаїти. Можливо, це пов'язане з тим, що крішнаїти, використовуючи методи тиражування своєї релігійної приналежності, сформували у студентів стереотип ставлення до цієї релігії як до непривабливого неформального руху молоді. Після крішнаїтів студенти демонструють релігійну дистанцію стосовно мусульман. Закономірним, на наш погляд, є найменший індекс дистанції стосовно представників християнської релігії: католиків і православних.

Таблиця 15: зв'язок фактору віри та толерантності

Ви є віруючою людиною?	Індекс
Так	3,86
Ні	4,54
Я хитаюсь між вірою і невір'ям	3,80

Таблиця 15 показує, що віруючі більш толерантні (3,86), ніж невіруючі (4,54). Це підтверджує і таблиця 16, із якої видно, що найбільш толерантними є протестанти (2,90).

Таблиця 16: зв'язок віросповідання та толерантності

До якого віросповідання Ви себе відносите?	Індекс
Православ'я	3,97
Католицизм	3,40
Протестантизм	2,90
Інше	3,71
Я знаходжусь в стані релігійних шукань	3,28
Я не відношу себе до жодної з релігій	4,11

Таблиця 17: соціальна дистанція за національною ознакою слухачів школи "Ан-Нур"

Національності	1	2	3	4	5	6	Індекс
Азербайджанці	16	20	13	14	22	5	3.24
Араби	40	33	6	8	7	-	2.04
Білоруси	30	18	17	17	17	10	2.59
Болгари	25	18	16	19	13	2	2.83
Грузини	18	12	18	18	22	4	3.28
Євреї	21	8	6	20	18	10	3.43
Кримські татари	22	16	12	26	8	6	3.02
Молдовани	18	10	15	18	21	6	3.36
Негри	12	17	10	19	27	6	3.54
Німці	22	15	16	16	21	3	3.09
Поляки	19	17	21	20	15	2	3.02
Росіяни	39	19	12	12	8	3	2.37
Румуни	16	9	20	20	26	2	3.40
Словаки	20	14	21	20	15	2	3.02
Турки	16	18	18	10	24	7	3.33
Угорці	20	13	27	14	18	2	3.03
Українці	67	12	4	8	3	-	1.60
Цигани	10	4	7	12	14	23	4.21
Чеченці	17	7	6	16	20	17	3.79
Чехи	27	12	15	21	18	4	3.03

Особливий інтерес для нашого дослідження становить порівняльний аналіз даних, що презентують думку київських студентів і думку слухачів школи "Ан-Нур", яка функціонує при Ісламському культурному центрі м. Києва. Із цією метою ми побудували окремі таблиці соціальної дистанції за національною ознакою (Табл. 17), таблицю соціальної дистанції за релігійною ознакою (Табл. 18) і порівняльні таблиці (Табл. 19 і Табл. 20).

Таблиця 18: соціальна дистанція за релігійною ознакою слухачів школи "Ан-Нур"

Віруючі	1	2	3	4	5	6	Індекс
Буддисти	13	20	10	14	19	5	3.41
Іудеї	15	16	9	17	22	8	3.43
Католики	27	26	15	18	4	3	2.51
Крішнаїти	10	13	9	15	24	6	3.64
Православні	59	19	6	11	1	-	1.70
Протестанти	24	20	10	10	14	7	2.90
Мусульмани	44	35	5	5	3	1	1.81
Язичники	16	13	6	14	15	13	3.48

Дані, представлені в порівняльній таблиці 19, дозволяють відзначити різницю рівнів толерантного ставлення до представників різних національностей серед студентів київських вузів і слухачів Школи "Ан-Нур".

1. Індeksi соціальної дистанції серед слухачів "Ан-Нур" диференціюються на 3 блоки, "випадає" 4 блок – "допустив би як відвідувачів (туристів)".

2. 1-й блок "допустив би як членів моєї родини", "близьких друзів" у слухачів "Ан-Нур" складається з п'яти національностей, у київських студентів із трьох. Набір національностей доповнився за рахунок арабів і болгар.

3. 2-й блок "допустив би як сусідів" у слухачів "Ан-Нур" значним чином розширений за рахунок азербайджанців, турків, чеченців, негрів, грузинів, євреїв.

4. Слухачі "Ан-Нур", оцінюючи циганів як аутсайдерів, допускають останніх як жителів України, у той час як київські студенти лише, як відвідувачів (туристів) України.

5. Відзначаємо більш високий індекс толерантності у слухачів "Ан-Нур" стосовно представників ісламської культури.

Ми можемо запропонувати наступне пояснення представленим вище відмінностям: слухачі "Ан-Нур" презентують більш високий рівень толерантного ставлення до різних національностей, тому що вивчення іншої культури (у даному випадку ісламської), взаємодія з її представниками сприяють формуванню толерантності.

Таблиця 19: порівняння розподілу індексів соціальної дистанції за національною ознакою (таблиця побудована за принципом зменшення національної дистанції)

№	Студенти київських ВНЗ	Індекс	№	Слухачі школи "Ан-Нур"	Індекс
1	Цигани	5.01	1	Цигани	4.21
2	Чеченці	4.84	2	Чеченці	3.79
3	Араби	4.30	3	Негри	3.54
4	Турки	4.26	4	Євреї	3.43
5	Азербайджанці	4.22	5	Румуни	3.40
6	Грузини	4.07	6	Молдовани	3.36
7	Негри	4.05	7	Турки	3.33
8	Євреї	4.02	8	Грузини	3.28
9	Кримські татари	3.93	9	Азербайджанці	3.24
10	Молдовани	3.78	10	Німці	3.09
11	Румуни	3.57	11	Угорці	3.034
12	Угорці	3.51	12	Чехи	3.033
13	Німці	3.47	13	Кримські татари	3.023
14	Словаки	3.43	14	Словаки	3.023
15	Чехи	3.42	15	Поляки	3.022
16	Болгари	3.40	16	Болгари	2.83
17	Поляки	3.16	17	Білоруси	2.59
18	Білоруси	3.00	18	Росіяни	2.37
19	Росіяни	2.81	19	Араби	2.04
20	Українці	1.55	20	Українці	1.60

Таблиця 20: порівняння розподілу індексів соціальної дистанції за релігійною ознакою (таблиця побудована за принципом зменшення національної дистанції)

№	Студенти київських ВНЗ	Індекс	№	Слухачі школи "Ан-Нур"	Індекс
1	Крішнаїти	4.14	1	Крішнаїти	3.64
2	Мусульмани	4.04	2	Язичники	3.48
3	Язичники	3.97	3	Іудеї	3.43
4	Іудеї	3.93	4	Буддисти	3.41
5	Протестанти	3.53	5	Протестанти	2.90
6	Буддисти	3.48	6	Католики	2.51
7	Католики	2.94	7	Мусульмани	1.91
8	Православні	1.74	8	Православні	1.70

Дані таблиці 20 дозволяють зробити висновок, що студенти київських університетів і слухачі Школи "Ан-Нур" демонструють симетричне ставлення до крішнаїтів (перша позиція), до протестантів (п'ята позиція) та до православних (восьма позиція). Незначна асиметрія, тобто близькі позиції оцінок, спостерігається стосовно язичників, іудеїв і католиків. Принципову відмінність у демонстрації релігійної дистанції ми спостерігаємо стосовно мусульман: у студентів київських університетів середній індекс дистанції 4.04 (друга позиція в таблиці), у слухачів "Ан-Нур" середній індекс 1.91 (сьома позиція).

Роблячи висновок, ми логічно припускаємо, що відвідування школи арабської мови "Ан-Нур", зіткнення з атрибутикою й атмосферою ісламської культури формують у слухачів толерантне ставлення до мусульман. Що ж стосується студентів київських університетів, то треба відзначити високий ступінь релігійної дистанції стосовно мусульман: друга позиція з восьми. Причини ми бачимо в наступному:

- відсутність інформації про ісламську культуру і релігію;
- наявність стереотипу про іслам як про "чужу" релігію;
- вплив ситуативних конфліктів між носіями християнської та ісламської культур у світі.

СТАВЛЕННЯ ДО РЕЛІГІЙ

Слід відзначити ставлення респондентів до співвідношення таких релігій, як іудаїзм, християнство й іслам, із цінностями демократії. На запитання "Наскільки є сумісним з цінностями демократії іудаїзм?" позитивно відповіли 18% респондентів, негативно – 29%,

завагалися із відповіддю – 53%.

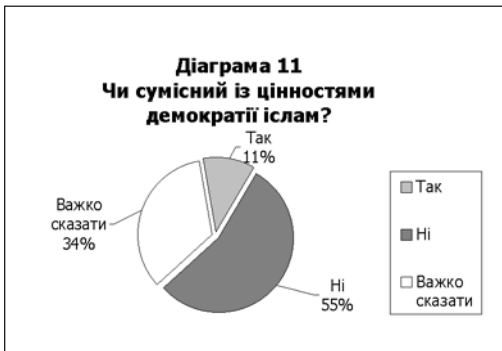
На аналогічне запитання стосовно християнства позитивно відповіли 73% опитаних студентів, негативно – 11% і завагалися із відповіддю – 16%.

На запитання "Як Ви вважаєте, чи сумісний іслам із цінностями демократії?" – позитивно відповіли 11% опитаних, негативно – 55% і завагалися із однозначною відповіддю – 34%.

завагалися із однозначною відповіддю – 34%.

Таким чином, більше співвідноситься з цінностями демократії, на думку респондентів, християнство і менше – іслам.

Отриманий результат можна інтерпретувати неоднозначно:

- серед студентів тиражуються настрої ісламофобії;
- київським студентам бракує інформації про іслам, а у відповідях тиражуються релігійні стереотипи, усталені в українському та європейському суспільствах.

Слухачі школи "Ан-Нур" дають іншу оцінку ісламу та іудаїзму, в той час як ставлення до християнства в обох групах є майже однаковим.

Таблиця 21: порівняння оцінки сумісності релігій із цінностями демократії столичних студентів та слухачів школи "Ан-Нур"

Оцінка	Іслам		Християнство		Іудаїзм	
	Студенти	Слухачі	Студенти	Слухачі	Студенти	Слухачі
Так	11	54	73	72	18	31
Ні	55	21	11	9	29	26
Важко сказати	34	25	16	19	53	43

При оцінці ісламу статевая ознака респондентів виявляє себе у такий спосіб: у позитивній оцінці переважають чоловіки; практично рівною мірою й у чоловіків, і у жінок присутні негативні відповіді. Труднощі в оцінці ісламу виникають більшою мірою у жінок, ніж у чоловіків. Можна розглядати отриманий результат як відповідність поширеному стереотипу, що іслам це релігія, яка дискримінує жінок. Наша гіпотеза підтверджується й відповідями на відкрите питання "Із чим у Вас асоціюється іслам?", де досить інтенсивно представлені відповіді подібного типу: "асоціюється з дискримінацією жінок".

Таблиця 22: зв'язок ставлення до сумісності ісламу з демократією зі статтю

	Чи сумісний із цінностями демократії іслам?	Стать	
		Чоловіки	Жінки
Так		14	9
Немає		56	53
Важко сказати		30	38

Національна приналежність у нашому дослідженні впливає на ставлення до сумісності ісламу з демократією у такий спосіб: найбільш толерантні до ісламу українці, у негативних оцінках переважають відповіді росіян. Можна припустити, що це результат колишньої гомогенної релігійності українського суспільства. Ми маємо на увазі, що лівобе-режна і центральна Україна традиційно ідентифікувалася як гомогенне православне співтовариство, на відмінну від Росії із властивої їй релігійною диференціацією й наявністю значного сегмента населення, яке сповідує іслам. Тобто різне ставлення до ісламу можна пояснити відсутністю/наявністю традиції релігійної диференціації.

Таблиця 23: зв'язок ставлення до демократизму ісламу із національністю

Чи сумісний із цінностями демократії іслам?	Національність		
	Українці	Росіяни	Інші
Так	12	0	0
Ні	53	86	62
Важко сказати	35	14	38

Ставлячи респондентам запитання: "Якщо б у Вас була можливість прослухати спецкурс з релігії, то котру з них Ви б обрали?", дослідники хотіли виявити наявність попиту на інформацію з тієї чи тієї релігії. Студентам пропонувалося обрати дві релігії із п'яти (саме тому маємо загальну цифру більше 100%). Більшість студентів обрали б іслам – 45%, християнство – 42% та буддизм – 40%. Таким чином приблизно однакова кількість студентів цікавиться світовими релігіями. Це не випадково. Оскільки останнім часом стає помітним вплив ісламу на західне суспільство; виховання студенти отримали в основному у христи-

янській традиції (згадаймо, що 78% студентів відносять себе до християнства). Що ж стосується буддизму, то інтерес до східних релігійних традицій тут був завжди. Можливо тому, що східні традиції пропонують особливі шляхи життя та спасіння.

Особливий дослідницький інтерес становить, на наш погляд, кореляція наявності досвіду релігійної дискримінації у респондентів з їхнім інтересом до тієї або іншої релігії. Як бачимо з таблиці 24, наявність досвіду релігійної дискримінації (варіанти відповідей "так" і "ні") впливає на інтерес і бажання вивчати певну релігію. За наявності досвіду дискримінації домінують такі релігії як індуїзм, іслам і буддизм. За відсутності досвіду дискримінації домінують іудаїзм і християнство.

Таблиця 24: зв'язок залежності інтересу до релігій із наявністю досвіду релігійної дискримінації

Чи доводилось Вам останнім часом стикатися з випадками релігійної дискримінації?	Якщо б у Вас була можливість прослухати спецкурс з релігії, то котру з них Ви б обрали?					
	Буддизм	Іслам	Індуїзм	Іудаїзм	Християнство	Важко сказати
Так	25	27	29	20	20	14
Ні	57	59	54	71	67	65
Важко сказати	18	14	17	9	13	21

ВИСНОВКИ

Більшість студентів київських вищих навчальних закладів є українцями, які сповідують православ'я. Вони походять із однорідних у конфесійному та національному відношенні сімей. 87% з них – представники середнього класу, а трохи більше половини – вихідці з провінцій. Більшість студентів не інтегровані у соціальні організації.

Оцінка рівня толерантності в українському суспільстві серед студентів у цілому позитивна. Аналіз кореляції віри й оцінки толерантності показав, що віруючі студенти оцінюють рівень толерантності більш негативно, ніж невіруючі.

Фактори впливу на оцінку рівня толерантності серед студентів:

- емоційний настрій,
- матеріальний статус,
- національність,
- релігійна приналежність,
- наявність досвіду релігійної дискримінації.

Національна дистанція серед студентів присутня, а стосовно циган набуває крайніх форм – ксенофобії. Окрім циган досить високий індекс національної дистанції студенти показали до чеченців, арабів і турків. Це свідчить про елементи ісламофобії серед київських студентів. Майже такий же індекс національної дистанції студенти демонструють до євреїв, негрів (представників іншої раси) та грузинів. Найменший індекс національної дистанції студенти презентують відносно східнослов'янських національностей: українців, росіян і білорусів.

Індекс релігійної дистанції високий у студентів стосовно крішнаїтів та мусульман. Толерантно студенти ставляться до православних і католиків. Найбільший рівень толерантності ілюструють протестанти.

Студентів однаково цікавлять світові релігії: іслам, християнство та буддизм. Поряд із цим більшість студентів вважає, що лише християнство сумісне із цінностями демократії.

Дослідження підтвердило гіпотезу дослідників, що слухачі школи "Ан-Нур":

- мають вищий рівень толерантності, причому не лише до мусульман та представників національностей, які традиційно

- сповідують іслам, а й до усіх національностей та релігій;
- позитивно оцінюють іслам, з погляду, його сумісності із цінностями демократії;
- виражають вищий рівень інтересу до ісламу.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

За умови наявності в суспільній свідомості латентних настроїв, які за відповідних несприятливих умов можуть призвести до загострення етнорелігійної конфліктності, особлива роль належить державі з її ресурсами і механізмами, що мають бути використані для зниження напруженості в етнонаціональній сфері та для запобігання міжетнічним і міжрелігійним конфліктам. Основними напрямками політики толерантності для державних інституцій є:

- активне дотримання фундаментальних прав людини на справедливий суспільний порядок і соціальний захист, попередження різкого і масового зниження рівня життя за рахунок демонстраційної соціальної стратифікації, недопущення зростання настроїв соціальної дезорієнтації та апатії, уникнення явних диспропорцій між територіальними й етнічними групами;
- ефективне й уніфіковано-однотипне застосування державними службовцями по всій території України законів, що запобігають дискримінації за етнічною та релігійною приналежністю, зокрема тих її громадян, які належать до національних і релігійних меншин або вважаються "нетрадиційними" для даної місцевості;
- розробка і бюджетна підтримка програм та проєктів, спрямованих на запобігання і протидію всім формам ксенофобії, міжетнічної та міжрелігійної ненависті, проявам екстремізму;
- створення державного наукового підрозділу, який би взяв на себе розробку рекомендацій щодо ефективної державної політики толерантності в Україні;
- проведення системного аналізу міжконфесійних та міжнаціональних відносин у державі для подолання та усунення проблем, що породжують конфліктні ситуації;

- розробка принципів педагогіки толерантності, розрахованої на всі верстви суспільства, та запровадити навчальні курси з проблем виховання толерантності;
- розширити коло гуманітарних дисциплін, зокрема "Історія релігії" та "Історія культури" у вищих навчальних закладах;

У ситуації розбудови демократичної держави провідну роль мають взяти громадські організації. Становлення громадянського суспільства передбачає функціонування громадських організацій, котрі мають не лише контролювати державну політику, але й активно діяти у партнерстві з державними установами. Основними напрямками діяльності у сфері утвердження толерантності для недержавних організацій є:

- проведення просвітницької діяльності із роз'ясненням змістів понять расизм, ксенофобія, національна нетерпимість, релігійні переслідування тощо;
- проведення культурних заходів з проблем міжкультурного співіснування;
- моніторинг реалізації державними установами українського законодавства у сфері освіти, культури, релігії, національних меншин;
- аналіз ефективності наявних державних програм із гуманітарної політики та винесення пропозицій щодо їх оптимізації;
- налагодження співпраці з державними установами, які відповідають за реалізацію гуманітарної політики України;
- реагування на публікації та матеріали, котрі розпалюють національну та релігійну ворожнечу;
- ініціювання обговорень в українському суспільстві актуальних проблем національних меншин та релігійних відносин.

Відомості про авторів:

Владиченко Лариса Дмитрівна – аспірантка кафедри релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Президент МГО "Молодіжна асоціація релігієзнавців";

Кисельов Олег Сергійович – керівник проекту, аспірант кафедри релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член МГО "Молодіжна асоціація релігієзнавців";

Кисла Ганна Олександрівна – експерт з питань етносоціології, доцент кафедри соціології Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, кандидат філософських наук;

Кирюшко Микола Іванович – науковий редактор, Президент ВГО "Український центр ісламознавства", провідний науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, кандидат філософських наук;

Середа Галина Володимирівна – експерт з питань соціології релігії, доцент кафедри релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат філософських наук;

Середа Олексій Сергійович – асистент кафедри методології та методів соціологічних досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

**Кисельов О.С., Кисла Г.О., Середа Г.В.,
Владиченко Л.Д., Середа О.С.**

Національна та релігійна толерантність київських студентів.
Матеріали соціологічного дослідження

За редакцією *М. І. Кирюшка*

Компьютерная верстка, дизайн *Г. Д. Аблятифова*

Свидетельство про внесення в Государственный реестр
субъекта издательской деятельности
ДК NN№1779 от 06.05.04 г.

Подписано в печать . Формат 60з84/16
Бумага офсетная NN№1. Гарнитура "Антиква".
Печать офсетная. Физ. печ. л. 2,9. Усл. печ. л. 2,7.
Усл. кр.-отт. 13,50. Уч.-изд. л.. 2,30
Заказ № . Тираж 500 экз.
Распространяется бесплатно.

ОО "Ансар Фундейшен",
04119, г. Киев, ул. Дегтяревская, 25-А.
E-mail: ansar_g@arraid.org

www.islam.com.ua
www.islam.in.ua
www.araidd.org

Отпечатано в ТОВ Українське агенство інформації та друку «Рада»
01030 м. Київ, вул. Б. Хмельницького/М. Коцюбинського 66/2-А

